

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1958

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, SALLAI ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SZILÁGYI JÁNOS, az Országgyűlési Könyvtár osztályvezetője, PÁLVÖLGYI ÉNDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DÖRNYEI SÁNDOR, a Képzőművészeti Főiskola könyvtárának munkatársa, JAKAB GÉZA, a zalaegerszegi Megyei Könyvtár munkatársa, NÉMETH LÁSZLÓ, a zalaegerszegi Megyei Könyvtár munkatársa, BERKOVITS ILONA, a művészettörténeti tudományok kandidátusa, tudományos kutató, J. HAJDU HELGA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, SEBESTYÉN GÉZA, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, KECSKÉS LÁSZLÓ állami ösztöndíjas, Peking, TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET, az Országos Mezőgazdasági Könyvtárának munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának osztályvezetője, PÁLDY RÓBERT, a veszprémi Megyei Könyvtár vezetője, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, LÉCES KÁROLY egyetemi tanársegéd, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

Megemlékezés Szabó Ervinről halálának 40. évfordulóján

Egy kolligátum van a kezeim között SZABÓ Ervin hagyatékából. Ő maga állította összes fontosabb könyvtártudományi munkáiból. Az első tanulmány 1900-ból való és a *Magyar Könyvszemlében* jelent meg (*A porosz könyvtárak lajstromozási rendszere*, 15 lap) az utolsó 1913-ból való, és a *Világ* c. napilapban jelent meg: mindössze 25 cikk, tanulmány, brosúra, bírálat és röplap-bibliográfia. Nyilván az az anyag, amit a legfontosabbnak tartott, mert ez irányú munkássága 1913 után még folytatódott. Utolsó két tanulmánya 1917-, ill. 1918-ban jelent meg.¹ Nem a témák ihletéből fogant cikkek, tanulmányok ezek, hanem a könyvtári terveiért és az egész magyar könyvtárügy és könyvtári közvélemény gyökeres újjáteremtéséért folytatott szívós harcai közben született alkotások. Egyetlen egyet nem találunk köztük olyat, amely ne valami hadállásból származott volna. Egy renyhe és kulturális kérdések iránt lagymatag érdeklődést tanúsító társadalmi környezet felbujtásának szándéka vezeti tollát mindenütt.

Am ez a kolligátum nem a teljes örökség, amit a tudós, a szocialista teoretikus, a történész és forradalmár könyvtártudományi munkálatokban reánk hagyott. Az a bibliográfia, amelyet SZABÓ Ervin halálának negyvenedik évfordulójára a róla elnevezett könyvtár munkatársaival összeállítottunk, ennél jóval gazdagabb hagyatékról: 71 könyvtártudományi tanulmányról, bibliográfiáról, bírálatról ad számot. De nem az a fontos, hogy ez a még mindig nem teljes örökség több, hanem az, hogy az *egész* is azt árasztja magából, amit a válogatott anyagból álló kolligátum: a vita-zajt, a magyar szellemi élet felkent bajnokaival történt összecsapásokat, a magyar könyvtárügynek ártó amatőrök szelíd kioktatását, a felületesen gáncsoskodó jóhiszemű laikusok és a könyvtártan minutiáinak ismeretével felvértezett, rosszhiszemű kollégák leintését s végül valamelyik írásában a sóhajszzerű jóslatot, hogy amiért éveken át harcolt, a nagy fővárosi nyilvános könyvtár mégsem lesz meg. Nem tehetta hozzá, hogy nem egyedül a nagypolgárság rövidlátása és a szocialista könyvtárigazgatóval szemben tanúsított bizalmatlansága, hanem a könyvtárügy barátainak lanyhasága miatt. Akármilyen szemszögből nézzük ezt a könyvtártudományi örökséget: benne van az egész SZABÓ Ervin, a kor legjobbjaival tudásával rendelkező könyvtáros — a könyvtári apró munkát végző könyvtáros is —, de benne van a társadalmat átalakítani törekvő forradalmár is. Könyvtárügyünk lemaradottságának rajzával leleplezi a századforduló Magyarországnak kulturális és társadalmi lemaradottságát is: a kristály tisztaságát csillogtató, higgadt írásaival, a fogalmak tisztázásával, elemzéseivel, mindig a legfontosabb kérdések előtérbe helyezésével harci

¹ *Munkásképzés és munkáltató érdek* (1917) és *Műveltség és kultúra* (1918).

területen jár. A magyar könyvtárügy élő problémáival foglalkozó könyvtár-tudomány az ő írásaiban született meg.

II.

Az ungvári gimnazista SZABÓ Ervin a gimnázium ifjúsági könyvtárának nyomtatott katalógusával kezdi el könyvtárosi pályáját. Bécsi egyetemi éve alatt Bécs könyvtáraival ismerkedik meg; a porosz katalogizáló szabályzat részletes elemzését és bírálatát még egyetemi hallgató korában végzi el, de kitűnik ebből az írásából is, hogy nem könyvtárosi szorgalmi munka, hanem felkészülés. A porosz szabályzat különösebben nemcsak azért érdekli, mert egy jó könyvtárosnak ezt is ismernie kellett, hiszen „a tudomány és a könyvtárak érdekei egyaránt követelik egységes katalogizálási szabályok követését”; „Angliában és Amerikában már régen s most már Olaszországban és Franciaországban is meghonosodtak”, és nemcsak azért, mert Poroszország könyvtárai *összesített katalógus* felállítására készülnek, sokkal inkább azért, hogy tanulmánya befejező mondatába szelíd figyelmeztetést foglaljon be a magyar könyvtárosok címére: „*Vajjon Magyarországon e téren is addig várnak, amíg éppen a német példát lehet majd követni?*” Egyetemi hallgató korára esik a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára 1902-ben megjelent közel 900 lapos nyomtatott katalógusának szerkesztői munkája, és a rákövetkező évben — ez már doktorrá avatása éve — elkészíti a Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost könyvtárának nyomtatott betűrendes katalógusát, melyhez bevezetőt is írt.

Ez volt pályakezdése.

1904-ben kinevezik a Fővárosi Statisztikai Hivatalhoz csatolt nyilvánossá lett könyvtár könyvtárosává. Pályájának új, döntő szakasza kezdődik, de 3—4 évig még céltudatos, csendes könyvtári munka előzi meg a harcok kiállás éveit.

Úgy kellene írnom eddigi és ezutáni könyvtártudományi munkáiról, hogy a sorok mögött felvetísem mozgalmi munkáját a szociáldemokrata munkások között, oktató munkáját a Szocialista Diákok Körében, újságírói munkáját az akkor még hetente egyszer megjelenő *Népszavá*-ban és a párt német nyelvű lapjában, élénk részvételét a Társadalomtudományi Társaság vitáiban (*A materialista történelemelmélet — A társadalmi fejlődés irányai — Jászai Oszkárral folytatott vitáját az egységes francia szocialista párt programjáról*), ismertetnem kellene két tanulmányát az európai munkásmozgalmak irányairól, brosuráját a szindikalizmus és szociáldemokrácia szembesítéséről. És dolgozik már ekkor MARX és ENGELS válogatott művei 3 kötetre tervezett jegyzetes kiadásának első kötetén. (A „jegyzetek” olykor tanulmányokká mélyülnek.) A Társadalomtudományi Társaságban és folyóiratában, a *Husadik Században* kifejtett munkásságával eléri, hogy a Társaság megtisztul az oda nem való reakciós elemektől, ANDRÁSSY Gyulától, GRATZ Gusztávtól és társaitól, ettől fogva — majd a szociáldemokrata párt jobboldali vezetőségével való szakítása után — a Társadalomtudományi Társaság, a *Husadik Század*, majd a BÁRCZY István és WILDNER Ödön alapította haladó szellemű *Népmívelés* és a Társadalomtudományok Szabad Iskolája lesz a fóruma. Bíráló szelleme mind e területeket mágneses mezőkké alakítja át.

A csendes belső munka éveit a Fővárosi Statisztikai Hivatal könyvtárában 1904—1910-ig a könyvtári állomány revíziójával, a tizedes osz-

tályozás bevezetésével s a könyvtár szerzeményezésének éles profilú kialakításával telnek el. Úgy véli, hogy a főváros régi anyaggal megáldott nagy könyvtárai láncába helyes lesz beilleszteni egy olyan társadalomtudományi könyvtárat, amely azt az irodalmat gyűjti, amely a társadalom minden tagjának mindennapi problémáival foglalkozik. 1907-ben már meg is kezdi az anyag feltárását kutatók számára úgy, hogy a szakkatalógus anyagát részekre bontja és nyomtatásban kiadja. Így jelenik meg *A lakáskérdés és a városszabályozás kapcsolatos kérdései* (1907); *A községi pénzügyek* (1908); *Községi szocializmus* (1909), valamennyi SZABÓ Ervin szerkesztésében.

A belső könyvtári munka nyugodtnak ígérkező éveiben érlelődtek ki SZABÓ Ervin tervei egy nagy központi közművelődési könyvtár létesítéséről és akkor vetődtek eléje az országos könyvtári problémák. Egy fővárosi központi könyvtár gondolatának, sőt egy országos könyvtárának is, voltak némi hagyományai; az elmúlt század parlamenti vitái és az egyesített fővárosi közgyűlési jegyzőkönyvei megörökítették e tervek bukásának történetét, de a XX. század első évtizedének fővárosa számára e tervet új formába kellett önteni. Mindenekelőtt pedig nem lehetett a kérdéshez hozzányúlni a fővárosi nagy könyvtárak és olvasói igényeinek és az egész ország népkönyvtári ügyének megvizsgálása nélkül. Meg kellett vizsgálnia a főváros és az ország közművelődésügyének átfogó kérdéseit. A pártban és a Társadalomtudományi Társaságban a szocialista elmélet tisztaságáért folytatott vitái után most könyvtári területen a nagy átfogó problémák felvetésével kellett tisztázni fogalmakat, leleplezni mulasztásokat, propagandát kifejtene olyan könyvtári intézmények érdekében, amelyek a nyugati országokban, a szomszédos Bécsben is már eredményesen szolgálták a közművelődés ügyét, és megteremtették a kutatómunka új lehetőségeit is. Melyek voltak ezek az átfogó kérdések, melyeket alkalmasnak vélt arra, hogy megbolygassák a tán mégis létező, csak lappangó könyvtári közszellemet?

1. Az olvasmányok megválasztásának kérdései a népkönyvtárakban,
2. a főváros könyvtári ellátottsága és tudományos könyvtárainak gyűjtőköre,
3. a könyvtárak kooperációja, 4. a könyvtári szolgáltatások olcsósága vagy drágasága — a kölcsöndíj kérdése.

1907 — a könyvtári viták kezdetének éve, két ízben adott SZABÓ Ervinnek alkalmat arra, hogy a könyvtáriügy két centrális kérdésében állást foglaljon. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy SZABÓ Ervin két alkalmat ragadott meg arra, hogy fontos könyvtári kérdésekre irányítsa a közfigyelmet. Előcsatározások voltak a nagy fővárosi közművelődési könyvtár érdekében megvívandó harchoz.

1906 májusában a szabadkőművesek által alapított és fenntartott Szabad Lyceum és az Erzsébet Népakadémia választmánya elhatározta, hogy a szabadoktatással foglalkozó összes intézmények bevonásával országos kongresszuson vitatja meg a szabadtanítás elvi és módszertani kérdéseit. PÁLYI Sándor főtitkár így indokolta meg a kongresszus összehívásának szükségességét: „Nem szabad *csak* a kormány támogatására támaszkodnunk. A felnöttek oktatása társadalmi kérdés... Közös munkára kell egyesíteni a szabadoktatást érdeklő minden intézményt”. A kongresszust 1907 októberére Pécsre hívták össze. 140 népműveléssel foglalkozó egyesület jelentette be részvételét — köztük az állam által fenntartottak is —, jelen volt a Budapesti Katolikus Körtől kezdve a Vas- és Fémmunkás Szövetség a legváltozato-

sabb színárnyalatokban minden nacionalista, klerikális, szabadgondolkodó és szocialista szervezet képviselője.

SZABÓ Ervin a kongresszusnak könyvtári és múzeumi kérdésekkel foglalkozó második szakosztályában szólalt fel a T. T. és a T. T. Szabad Iskolája nevében FERENCZI Zoltán előadó előterjesztése után, aki csak néhány mondatban fejtette ki azt a fontos kérdést, hogy az országos népkönyvtári és vándorkönyvtári hálózat olvasmányai összetételében tulajdonképpen milyen célokat kell hogy kövessen. Elég volt ebből az a néhány mondat is, kicsengett belőle a félfudális társadalom kultúrpolitikusainak jól ismert formulája: „harcolni a magyar nemzetre végzetessé válható internacionálé és a nép kihasználása ellen; emelni a politikai érettséget”.

SZABÓ Ervin *Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására* c. előadásában rátapintott a tartalmi feladat kérdésére: „Azon a nézeten vagyunk, hogy semmiféle társadalmi intézményt nem lehet tartósan fönntartani, amely nem a tömegnek, helyesebben a társadalom egy vagy esetleg több rétege, osztálya szükségleteiből, tehát érdekéből fakad és annak tovább is megfelel. Bizonyos — mondja —, hogy minden intézményt, amely akár eredeti céljától eltért, akár azon tömegek szükségletei változtak, melyeket kielégíteni hivatva volt, csakis kényszerrel — a politikai és jogi hatalom esetleg szelidebb, a fegyveres hatalom durvább kényszerével — lehet fönntartani”. . . . „a könyvtárak eleinte azzal a bevallott tendenciával létesültek, hogy a tudásnak és műveltségnek félelmetes különbségeit a vagyonos osztályok és proletárok között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elveiből igen sokszor kétségbevonhatatlanul kitűnő föladatuk ellenben az, hogy ún. hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal *nem tudásukat, hanem erkölcsüket* hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a lázadás szellemét öljék ki belőle”.

Az *Irányelvek* klasszikus tömörségű írásmű; egy adott politikai és társadalmi helyzetben kimondható és hirdethető elvek bátor megfogalmazása. Tovább menni hiba lett volna. Néhány pregnáns megállapítását nem hagyhatjuk el. A 3. pont utolsó mondata így szól: „... a népkönyvtár is eltéveszti hivatását, ha egyetlen társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik”. A 4. pont így kezdődik: „Nem tartozhatik a népkönyvtár feladatai közé, hogy a „hazafiasságot”, a „vallást”, a „nemzeti eszmét” stb. védelmezze, terjessze. *Hazafisága, vallása, nemzeti eszméje minden osztálynak van s mindenkié más.*” A 7. pontja így szól: „Az egyetlen követelmény, amelyet minden irány és minden párt irodalmi képviselője iránt támasztani kell az, *hogy tudománya színvonalán álló becsületes munka legyen.*”²

A kongresszus határozatokat nem hozott a két egymással szöges ellentétben álló világnézetű tábor fellépése következtében. A konzervatív-dogmatikus világnak ellentáborát a kongresszuson a szervezett munkásság és a *Huszedik Század* emberei alkották. Ekkor nézett először szembe vitában a letűnő világ a jövőbe néző elmélettel és gyakorlatlall. Sok értékes konkrét javaslat hangzott el, de nem nőtt, nem is nőhetett ki belőle olyan szervezet, amely a különböző irányzatú erőfeszítéseket egységbe tömöríthette volna.

Ugyancsak 1907-ben jelent meg a *Huszedik Században* SZABÓ Ervin és MADZSAR József egymáshoz csatlakozó bíráló cikke³ a budapesti tudomány-

² A kicmelések a Kongresszus Naplója szerint történtek. *K. B.*

³ *Az egyetemi könyvtárról.* Huszedik Század. 1907. II. 964—976. I.

egyetemi könyvtár olvasótermének 350 lapos címjegyzékéről, amelyben tudományos könyvtáraink két fontos problémáját világítja meg ugyanakkor, amikor kimutatja, hogy a fővárosnak úgyszólván egyetlen nagy általános tudományos könyvtára milyen szégyenletesen lemaradt a társadalomtudományi, orvostudományi stb. segédkönyvek beszerzése tekintetében. A cikkek elején csillag alatt SZABÓ ERVIN a következőket írja: „Minden olyan irányú vád megelőzése céljából, hogy ez a közlemény talán a pécsi kongresszus utóhangja, utólagos kis 'hecc' a hivatalos tudomány ellen stb. kijelenti az első bírálat szerzője, hogy a cikket még június havában, tehát olyan időben, amikor a pécsi eseményeket senki sem sejtette, felajánlotta a bizonyára gutgesimnt Budapesti Szemlé-nek, és pedig levélben, de választ sem kapott.” SZABÓ ERVIN a segédkönyvtári katalógus alapos elemzése során (elemzése kiterjed a British Museum Fortescue-féle tárgyszó-katalógusának a magyar egyetemi könyvtár segédkönyvtárába kívánczozó segédkönyvkészlettel való összehasonlítására) felveti a szigorú válogatás elvét a szerzeményezésben, tekintettel az irodalmi termelés óriási arányaira és a mindinkább szaporodó speciális szakkönyvtárakra. A másik fontos kérdés, amit érint: „a könyvtáraknak olyan emberek kellene, akik ki tudják válogatni a könyvtáradatból azt, ami egy-egy tudományágban tényleg megőrzésre méltó, ami problémákat vet föl, vagy sajátosan megold, ami helyesen, tisztán, világosan exponál tanokat, szóval ami haladást jelent vagy eredményt megrögzít a tudományok fejlődésében.” Alig kétséges — írja —, hogy ezek csak specialisták lehetnek, biológusok a biológiai, botanikusok a botanikai, közjogászok a közjogi, orvosok az orvostudományi, filológusok a nyelvészeti szakok vagy könyvtárak számára. Mert képtelen megítélni még ezen szakmák egy-egy irodalmi termékének tudományos értékét is az, aki magát a szaktudományt *à fond* nem ismeri.” Mikor a British Museum katalógusával való egybevetés után megállapítja, hogy a magyar egyetemi hallgató az alapvető magyar problémákról, az aktuális magyar kérdésekről még annyira sem tájékozódhatik a könyvtár egyetlen szakkatalógusából, mint a B. M. ötéves jegyzékéből, azt írja, hogy ez „nem is lesz másképp mindaddig, amíg nálunk is nem szakítanak azzal a hagyománnyal, hogy csak filológus lehet könyvtáros”. A könyvtár falán messze túlnéző éberségét, érzékenységét, amellyel a könyvtári területet érintő minden jelenségre villámgyorsan reagál, a bírálat befejező része szemlélteti. Készül az állami könyvtárosok képzéséről szóló törvény, és félti tőle a magyar tudományos élet jövőjét. Ezt írja: „De ha majd elkészül az állami könyvtárosok képzéséről szóló törvény, melynek előkészítésére alighanem az egyetemi könyvtár vezetőségének is lesz befolyása, akkor csodálkozva látja majd ország-világ, hogy Magyarországon eddig a törvény legalább nem tiltotta más szakférfiak alkalmazását a könyvtárakban, azontúl azonban kizárólag filológusok gyakorlótere lesz az állami könyvtárak anyaga. Mert ez a *terv*⁴ és nem hisszük, hogy ezen proskribált folyóiratban megjelenő írásunknak bármi csekély hatása lenne majd erre. És a magyar könyvtárak is olyan képet mutatnak majd, mint a katonai nagygyakorlatok után a paraszt vetése: az uralkodó hatalom pusztító hadjáratáét Magyarország szellemi és anyagi kultúrája ellen.”

A SZABÓ ERVINÉHEZ csatlakozó MADZSAR-féle bírálat az Egyetemi Könyvtár segédkönyvtárának orvostudományi részéről éppoly lesújtó, mint

⁴ Kiemelés SZABÓ ERVINTŐL. K. B.

a társadalomtudományi részről írott. MADZSAR József, az orvos, néhány évvel e bírálattal után (a Fővárosi Könyvtár újjászervezése és önállósulása után) a könyvtár aligazgatója, a fiókkönyvtári hálózat alapjainak megteremtője így végzi be bírálatát: „Ez a három úr (a katalógus két szerkesztője és a könyvtár igazgatója, K. B.) komoly előtanulmányainak segédelmével sok esztendővel veti vissza Magyarország közegészségügyét”.

E vitákra következő évek, 1909-től 1914-ig a létesítendő nagy fővárosi Közművelődési Könyvtár érdekében végzett propaganda, az alapelvek, majd a könyvtár építési terveinek kidolgozási évei. BÁRCZY István, miután rendbetette, modernizálta a főváros közoktatásügyét, megteremtette a Fővárosi Pedagógiumi Szemináriumot, a Városi Képtárat, nagy érdeklődéssel fordult a könyvtárügy felé, s egy építendő könyvtárpalota és kultúrház céljaira az addig heverő milleniumi alapot kívánta felhasználni. Első intézkedése a Fővárosi Könyvtár függetlenítése volt; leválasztotta a Fővárosi Statisztikai Hivataltól, igazgatójává SZABÓ Ervint nevezte ki, a második: megbízást adott SZABÓ Ervinnek egy a főváros közgyűlése elé terjesztendő *Emlékirat* kidolgozására fővárosi könyvtár létesítése ügyében. Az *Emlékirat* hamarosan elkészült, ezt követően az *Emlékiratot* a polgármester által összehívott kultúrpolitikusok és könyvtárosok köréből összehívott szakértekezlet tárgyalta meg, de mindez — mint a később történetekből kiderült — csak a propagandát szolgálta jól, mert nem azok vitáztak a felvetett kérdések fölött, akik a város pénze és a közgyűlés voksai felett rendelkeztek: a vezető városatyák. A tanács különböző bizottságaiban és a kerületi „törzsfőnökök” értekezletein hosszára nyúló terméketlen viták zajlottak le: melyik kerület kapja meg az épületet, előadói és szemináriumi termekkel ellátott kultúrpalota legyen-e, képtárral kapcsolatos legyen-e vagy sem, vagy csak könyvtár. Forgalmi központban helyeztessék-e el vagy csendesebb kerület-részben, drága vagy olcsó, esetleg ingyenes telken, vagyis valamely köztér sarkában? Az *Emlékirat* mellé készült építési program nagy Közművelődési Palota tervét tükrözi, az építési terveket azonban az épület várható elhelyezése miatt az új és újabb, de nem végleges elhatározások szerint újra meg újra át kellett dolgozni. Fájdalom, nem talált tetszésre HARRER Ferenc javaslata, aki a Központi Városháza épülettömbjének ki nem használt részére kívánta helyeztetni a könyvtár épületét, így az utolsó döntés szerint a könyvtár a mai Köztársaság tér déli sarkán épült volna fel. De nem ez a huza-vona, a kerületek versengése ölte meg a tervet, hanem az a nagypolgári demagógia, amely úgy tüntette fel a tervet, mintha ez a szociáldemokrata munkásságnak szánt ajándék akarna lenni. Azé a munkásságé, amely a „véres csütörtököt” rendezte, s azután sem szűnt meg követelni politikai jogait, s az érvényesülés új módszereihez folyamodik. Az a VÁZSONYI által kiadott jelszó, amely megbuktatta a főváros közgyűlése elé terjesztett gyönyörű tervet, hogy: „nem csinálunk a mi pénzünkön szabad iskolát Szabó Ervinnek”, egy renyhe, a feudalizmussal kibékült polgárság önmaga felett kimondott halálos ítélete volt.

Nem lett volna érdemes hosszasan időzni a vesztett csata emlékeinél, ha nem született volna meg a nagy nyilvános könyvtár tervezetései közben az a három ragyogó könyvtártudományi tanulmány, amelyet SZABÓ Ervin, félbeszakítva mozgalmi munkáját, megírt. A könyvtárért folytatott váltakozó esélyű harc szüneteiben, ha telett is ideje arra, hogy magyar és német folyóiratokba cikkeket írjon a munkásmozgalom aktuális kérdéseiről (ezek reper-

toriumának közlése oldalakra terjedne), de arra, hogy elmélyedjen történelmi kutatásaiba, már csak 1914 után kerülhetett sor, amikor a háború már végleg lefagyasztotta reménysége minden csíráját, hogy valaha is előveheti a félretett könyvtári terveket.⁵ Nagy történelmi munkáján, a halála után először Bécsben megjelent *Társadalmi és pártharcok az 1848—49-es magyar forradalomban* címűn, az utolsó simításokat már nem tudta elvégezni.

Az *Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten* (1910) c. tanulmányának higgadt érvelése, meggyőző példáinak jó pedagógiai érzékkel történt felsorakoztatása, a tanulságos külföldi egybevetések, a főváros könyvtári jövőjének biztató rajza —, ez a nyugodt tagolású olvasmány a mai könyvtáros-olvasó számára nem sejteti a nyomában kelt ádáz harcokat, az első világháború előtti fővárosi közgyűlés emberkéinek acsarkodásait. SZABÓ ERVIN *Emlékirata* enciklopédiája mindannak a könyvtárosi tudnivalónak, ami egy kultúrházzal (az akkori terminológia szerint szabadfőiskolával) kapcsolatos nagy nyilvános könyvtár megteremtéséhez és működéséhez szükséges; teljes helyzetképe a főváros 1910 körüli könyvtári viszonyainak és problémáinak, tehát fontos könyvtártörténeti dokumentum; tárháza olyan javaslatoknak és könyvtárpolitikai elgondolásoknak, amelyek számunkra ma is, a jövőben is figyelembe veendőek volnának. Az első világháború előtti Budapest polgárainak meg kellett magyarázni, mi az a *public library*, és hogyan helyezkedik el ez az intézmény a közművelődésügy egészében. Meg kellett magyarázni, hogy az a főváros, amely elég jól gondoskodik az iskolai oktatásról, nagy hibát követ el, ha az iskola utáni tanulás ügyét elhanyagolja, számokkal kellett bizonyítani, hogy a külföld nagy városai mennyit költenek nyilvános könyvtári célokra, és mily szegénytelenül keveset költ ilyen célra a főváros. Típusonként, külön a tudományos és külön az úgynevezett népkönyvtárakat véve vizsgálat alá, kilenc hozzáférhetően nyilvános tudományos könyvtár és a bécsi Hofbibliothek könyvvállományán és ellátottságán és az akkor legnagyobb budapesti népkönyvtár, a Budapesti Könyvtáregyesület és a bécsi Verein Zentralbibliothek állományának és forgalmának egybevetésével olvassa a polgárság fejére, hogy „a reánk legkedvezőbb összehasonlítás világításában is, úgy a könyvanyag, mint annak racionális kihasználása tekintetében igen kezdetleges igényeket sem elégítenek ki. Ha — írja tovább — a nálunk sokkal népszerűbb angol—amerikai mintákkal mértük volna össze könyvtárainkat, az ítélet sokszorosan súlyosabb volna: egyenesen megsemmisítő”.

SZABÓ ERVIN érvelése óvatos, körültekintő, gondosan dokumentált azért, hogy a célt, hogy bizonyos alapelvekhez lekösse „gazdáit”, gyanút nem keltően elérje: *A könyvtárügy a községi politika tárgya*. Ugyanolyan része a községi közoktatási és közművelődési feladatoknak, mint a nép- és szakiskolaügy, mint a múzeumok és a modern képtárak, sőt ez utóbbiaknál százszorta előbbre való”. Kényes — a pécsi kongresszuson is vihart keltő — könyvtárpolitikai elvek tárgyalása elől sem tér ki, amikor azt fejtegeti, hogy az új nagy könyvtár „az összes dolgozó elemek szellemi élvezeteinek közös forrása” legyen, szolgáltatásai a népesség minden osztályára kiterjedjenek. Óvatos fejtegetéseibe, amikor a könyvtárak formájában nyújtott szellemi

⁵ A nagy nyilvános könyvtár érdekében indított propagandája első évében, 1909-ben jelent meg bevezető tanulmányaival, jegyzeteivel MARX—ENGELS *Válogatott műveinek* II. kötete. (A tervezett III. kötet már nem jelenhetett meg.) Ettől fogva már csak rövidebb lélegzetű társadalomtudományi munkákra, brosurákra futotta erejéből.

alamizsnáról szól, kemény kritikát csúsztat bele az addig létesített népkönyvtárakról: „Általános tapasztalat, hogy a munkásosztálynak kétségen kívül legfejlettebb rétegét, a szervezett munkásokat, akikben pedig a tudásvágy a legerősebb és akik önművelésükért legtöbbet tesznek, nem lehet olyan könyvtárakba becsalogatni, amelyre már előre rásütötték a jótékonyág bélyegét” ... „*Alig lehet kétséges, hogy már meglevő népkönyvtárainktól is ez az irodalmi népkönyvha-jellegük riasztja el a szervezett munkásokat.*”⁶ Felveti 1910 Magyarországa hivatalos kultúrpolitikájával szemben, hogyan kell helyesen értelmezni azt, hogy az új könyvtár szolgáltatásai a népesség minden osztályára kiterjedjenek. Itt is, mint Pécssett, szembeszáll az uniformizált műveltség gondolatával: „A pedagógusok és politikusok — írja —, akik a nemzeti műveltség egységéről beszélnek, célt látnak ott, ahol csak eszköz van. Nem egységes *műveltség* csinálódik, hanem *csak* egységes *művelődési intézmények*, s ebből a nézőpontból a könyvtárak sem jelentenek mást, mint hogy alapjai a közös műveltségnek, a fegyverek egyenlősége magasabb fokú”. A könyvanyag megválogatása kérdésében itt is megismétli éppoly megalkuvás nélküli módon, mint Pécssett, hogy a nyilvános könyvtáraknak csak egy feladatuk van: a legtöbb embernek a legjobb könyveket közvetíteni, s hogy minden egyéb tendencia, amelyet némelyek a népkönyvtárak működésébe bevinni próbáltak, csak hivatásuk teljesítését hátráltatta, vagy éppen lehetetlenné tette.

Az új könyvtár anyagának fejlesztése dolgában korlátozó elvek felállítását kívánja, és ez a része a tanulmányának — sajnos — mind a mai napig aktuális maradt. Az új könyvtárnak általános könyvtárnak kell maradnia, „de mint tudjuk — írja —, az általános könyvtárak összetétele is igen különböző”. Ha Budapest összes tudományos könyvtárainak dotációja *együttvéve* sem akkora, hogy a tudományok haladását csak annyira is nyomon kövessék, mint a bécsi egyetemi könyvtár egymaga, amely pedig a világ húsz legjobban dotált könyvtára közt éppen az utolsó helyen áll, — az ésszerűség azt kívánja, hogy Frankfurt a/M. példájára — általános jellegük megóvása mellett kölcsönösen határolják el munkakörüket. Itt helyezte el SZABÓ Ervin tervének azt a sarkalatos alaptételét, hogy az új könyvtár központjának, az ún. reference library-nak társadalomtudományi könyvtárnak kellene lennie, hiszen „a régi könyvtárak inkább a régi, humanisztikus tudományok irodalmával vannak felszerelve és hajlandóságuk is ezek irányába vonzza őket; a sokkal fiatalabb, de mind nagyobb szerepet játszó társadalmi tudományokkal nehezen tudnak megbarátkozni”. A „gyanúsítás”, hogy SZABÓ Ervin szocialista könyvtárral kapcsolatos Szabad Iskolát akart építtetni a szervezett munkásságnak: az *Emlékirat*nak ebben a szenvedélymentes, nyugodt érvelésével a mű egészéből egyáltalában nem kirívó részében talált táptalajt. A szavát egyre magasabbra emelő munkásságra fenekedők ebből a megtámadhatatlan gondolatsorból tépték ki a vádként alkalmazható veszélyes tervezést. Különösen az alapon, hogy az *Emlékirat* további részében és konkluzióiban, ahol azt fejti ki, hogy a *szabad tanulás jöjjön a könyvtárba*, hiszen a szabad tanításnak könyvekre van szüksége. De tehetett-e SZABÓ Ervin másként? A fővárosi könyvtárügy elemzése alapján — amelyet mintaszerű alapossággal végzett el *Emlékirat*ában — juthatott-e más konkluzióra? Példa nélkül áll a könyvtárügy történetében, hogy egy fejlődő világvárosnak nemcsak összes dolgozói és nem csupán kutató,

⁶ Kiemelés tőlem. K. B.

művelt közönsége 1910 körül egy teljesen megalapozatlan gyanúsítás alapján elesett nagy közművelődési könyvtárától.

Még néhány szó SZABÓ Ervinnek azokról a könyvtártudományi munkáiról, amelyek azokban az években keletkeztek, amikor még tovább tervezhetett és építéstartársaival, LAJTA Bélával, MÁLNAI Bélával még bízhatott abban, hogy tervezetéseikből lesz valami. A tervpályázat kiírásakor SZABÓ Ervin meghívott építész-hallgatóság előtt fejtette ki a modern könyvtárépítés elveit, ennek foglalata *A modern könyvtárépítés némely elvéről* szóló tanulmánya.⁷ Alapgondolatainak egyike az, hogy a modern nyilvános könyvtárnál különösen előtérbe lép a használat jó megoldásának problémája. Noha még a nyilvános könyvtárnak is — éppen a lehető leggyorsabb kiszolgálás érdekében — „sok olyan könyvet kell raktáron tartania, amelyek szükségességéről a nézetek eltérhetnek, mégis nyilvánvaló, hogy ez a könyvtár sokkal kisebb könyvállománnyal fogja beérhetni, mint a tudós könyvtárak”. A raktárcsökkentő törekvés irányába hat az a tényező is, hogy a hatalmas könyvtermelést már pénzügyi okokból sincs módjában befogadni, tehát a helyi szükséglet irányában specializálódik. „Ha ez talán túlzott korlátozás is, és ha éppen a specializálódás sokszor ellenállhatatlanul arra tereli a könyvtárt, hogy a maga sajátos területén nagyobb teljességre törekedjék, azért az ritkán fog bekövetkezni — írja —, hogy sok százezer vagy millió kötet elhelyezéséről keljen gondoskodnia”. A másik — építészeknek és építészekkel könyvtárt emelő könyvtárosoknak szánt — tanítása az előadásának az, hogy a modern könyvtár nyilvános jellege „a nyilvános helyiségek egész sorát követeli meg, nemcsak a raktárhoz képest relatíve, hanem abszolúte is több olvasó- és dolgozótermet, mint a tudós könyvtárban vagy pláne a népkönyvtárban”. „És ha a sajátképeni nyilvános helyiségek nagy száma az épület külső és belső architektúrájára új jelleget kényszerít, a szabad oktatás céljait szolgáló helyiségek olyan terjedelme, amilyen a főváros programjában van előírva, még továbbmenő követelményt támaszt *új architektúra*⁸ iránt.”

1911-től 1914-ig a vajúdás állapotában leledzett a könyvtár. A hely kijelölése dolgában megtörtént egy senkit ki nem elégtítő állásfoglalás, de még nem volt döntésnek nevezhető. Az állásfoglalás (a mai Köztársaság tér déli sarka) köznap nyelven annyit jelentett, hogy a város urai nem hajlandók drága központi telket felajánlani a tervezett kultúrcentrum : a Városi Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola számára. 1911 azonban még a bizakodás éve volt, s ekkor jelent meg BÁRCZY István és WIDNER Ödön *Népművelés c. folyóiratának az a külön száma*⁹ SZABÓ Ervin szerkesztésében, amely kizárólag a magyar — különlegesen a fővárosi — könyvtárügy és szabad tanítás kérdéseivel foglalkozott. A bevezető cikket (*Alma Mater* címen) IGNOTUS írta. Nem nehéz kitalálni, hogy a Fővárosi Könyvtárról szól : „amilyen már ma is, s még inkább, aminőnek lenni készül”. Második cikke a SZABÓ Erviné : *Mit olvasnak és mit olvassanak* címmel. Ismét és újra a központi, a tartalmi feladat megbeszélése, leszűrten, kitisztázottan. Lehetetlen belőle idézni, részleteket kikapni, az egészet kellene idézni ; szabatos kifejtése ama tétele igazságának, hogy „le kell mondani a modern nyilvános könyvtár könyvanyagának összeállításánál az ún. fejlett és fejletlen olvasó, az ún. magasabb

⁷ Megjelent a *Városi Szemle* 1911. februári számában.

⁸ Kiemelés tőlem. K. B.

⁹ 1911. 2. sz. 57—128. l.

és alacsonyabb fokozatok közt való megkülönböztetéséről. Rossz könyvet egyaránt olvasnak minden társadalmi osztály körében és mindenikben van fogékonyság a jó olvasmány iránt. S így a válogatásnál csak egy kritériumunk lehet: az ízlésben legfejlettebb és fogékonyságban legdifferenciáltabb olvasó szükséglete. Hadakozni ebben a remek írásában csak Werner SOMBARTtal hadakozik, aki akkoriban egy nagyon elterjedt könyvében¹⁰ a selejtes irodalom kedvelésével vádolja meg a nagyvárosi munkásokat, de ez ellen a vád ellen SZABÓ Ervin két hiteles tanút szólaltat meg: az esseni Krupp Művek könyvtárosát és a dresden-plaueni (munkáslakta kerület) könyvtárost: Walter HOFMANNt.

Múzeumi részről is felmerültek építkezési igények. A történeti múzeumot és a BÁRCZY által kezdeményezett Modern Galériát szerették volna egyesítve tető alá hozni. Múzeológusok brosrúrai is sürgették ezt. SZABÓ Ervin MELLER Simonnal, a Szépművészeti Múzeum nagynevű igazgatójával beszélte meg a két, illetőleg három nagy kultúrintézet közös elhelyezésének kérdését. Így született meg *A városi múzeumok feladatai és a Fővárosi Múzeum c.* tanulmánya 1913-ban, nyilván azon meggondolás alapján, hogy a föltétlenül csak a város centrumában elhelyezhető új Székesfővárosi Múzeum és Modern Galéria a Városi Könyvtárral és Szabad Főiskolával együtt oly impozáns terv képét adná, amely más elhatározásra bírhatja a főváros urait. Úgy szól hozzá — írja —, mint laikus. Ezt a szerény megállapítást alaposan lerontja az a jól informáltság, amelyet a füzet végén felhasznált modern szakirodalomból merített. Ezt bizonyítják a tanulmány bő jegyzetei is. Tüzetesen fejti ki a múzeumok demokratizálásának módszereit és alapos tájékozottsággal tárgyalja Budapest múzeumi feladatait. Tanulmányának utolsó bekezdése árulja el vállalkozása célját. Ezt írja: „A Városi Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola évek óta vajúdik. Bár az építési költségek rendelkezésre állanak és a telek is megvan, nem tud megszületni. Annak a belső ellentétnek a betege, hogy minél nagyobb szabásúnak terveztük, annál erősebben rövidítünk meg egy másik szociális érdeket, amely a *térnek*¹¹, amelyre tervezve van, további beépítése ellen tiltakozik. S maga a hely is semmiképpen sem kedvező egy *központi kultúrintézmény* számára. Vajon az az új érdek, amely a Múzeum és a Galéria létesítéséhez fűződik, a könyvtárhoz és főiskolához kapcsolódó érdekekkel együtt nem volna-e elég erős, hogy *Budapest város kultúrközpontját*, akropoliszát alkalmas és méltó helyen és formában és minél gyorsabban megteremtse?”

Ez a szép terv is tervnek maradt.

SZABÓ Ervin figyelme az egész könyvtári területet bejárta, nemcsak könyvtára sorsa érdekelte, az ország minden könyvtáráé, még akkor is, amikor már elég oka volt megbántódnia erőfeszítései megghiúsítása felett. 1913-ban — a pécsi kongresszus óta először — újra összehívták kongresszusra a magyarországi Könyvtárak és Múzeumok Szövetségét. Papiros-szervezet volt ez, arra használták fel a kultúrpolitika legfőbb intézői, hogy kicirkalmazott beszédeiknek hol ebben, hol abban a városban közönségük legyen; előtte ismerkedő est, utána bankett. Ebből állt a kongresszus. SZABÓ Ervin 1913-ban az akkor megindult *Könyvtári Szemlében* újra hallatja harcos szavát. Megrója a Szövetség vezetőségét, hogy a kongresszusra csak vezető állás-

¹⁰ *Das Proletariat.*

¹¹ Kiemelés tőlem. K. B.

belieket hívnak meg, mintha a magyar könyvtárosoknak és múzeológusoknak nem volna mondanivalójuk. Hibáztatja, hogy szakkérdéseket nem vitatnak meg, „pedig — írja — kérdésben igazán nincs hiány. Maga az állami beavatkozás szerepe és hatása egyike a legfontosabbaknak. Ilyen még : a városi és a falusi könyvtár ; a szakkönyvtárak ; a kölcsönzés rendje és szervezete ; a kölcsöndíj ; a könyvtáros-képzés ; egységes katalógizáló szabályok ; a magyar nemzeti könyvészet ; stb. stb. Csupa égető *magyar kérdés*” ... „Ha azután ezek mellett — vagy inkább : ezek után — is van bankett, az igazán nem baj. De csak : ezek után!”

Optimizmusa törhetetlen volt. Minden legkisebb jó kezdemény fel tudta pezsdíteni a vérért vesztő ország háborús napjaiban is. Az 1916-ban megindított *Könyvtári füzetek* első száma (DIENES László : *Walter Hofmann könyvtári törekvései* c. tanulmánya) elé írt *Háborúban — a Könyvtári Füzetek* elé c. bevezetőjében ezt mondja : „A mi szegény országunkban minden jó intellektuális kérdés a mai körülmények között *inter arma* erkölcsi elégtétel és esztétikai öröm. Ha még oly szerény, még oly gyöngé, még oly részleges is, mint ez a kis vállalat. De ha egyúttal út és eszköz az energetikus imperativizmus szellemében, akkor több, akkor cselekedet, előrelépés, fejlődés. Azt hiszem, minden könyvtár-reform az. Ki merem mondani, hogy kulturális fejlődésünk : tudományos és egyéb értelmi és lelki energiáink gyarapodása ma a legszorosabban összefügg könyvtárügyünk állapotával.”

III.

Nem merítettük és nem aknáztuk ki SZABÓ Ervin könyvtártudományi örökségét, pedig ez ma már egészen a miénk. Ne felejtjük el, hogy 37 éven át senkié sem volt, gazdátlan jószág, mely igazi urára a magyar munkásosztályra várt. Nem merítettük ki és nem vontuk le sikerei és balsikerei tanulságait, még kevésbé a tanításaiban, útmutatásaiban rejelőket. Sok még itt a tennivaló, ezt a szabóervini életműnek könyvtártudományi része feletti futó szemle után még jobban érezzük, mint valaha.

Ki tudná lényének minden vonását : a tudósét, a könyvtárosét, a publicistáét, a legigazabb ügyek propagandistájáét, a forradalmárét úgy felrajzolni, hogy ennek az igazi embernek a portréja teljesen álljon előttünk. Ki szolgáltatathatna Neki igazságot? Talán SZABÓ Ervin megírandó nagy életrajza, vagy amire szerencsétlen politikai és társadalmi viszonyok között nem telett erejéből, mindaz a kulturpolitikai terv és szándék, amely egész életét betöltötte : feltámadjon munkásosztályunk forradalmában.

KÓHALMI BÉLA